

Tractatus Logico-Philosophicus'ta Metafizik Ben ve Dünya'nın "Sub-Specie Aeternitatis" Görünümü[†]

[The Metaphysical Subject in The *Tractatus Logico-Philosophicus* and The "Sub-Specie Aeternitatis" View of The World]

İbrahim KÖRPE *

Konya Necmettin Erbakan University

Received: 05.05.2018 / Accepted: 18.06.2018

DOI:

Research Article

Abstract: This study examines a special issue in *Tractatus Logico-Philosophicus*. Primarily, it is briefly mentioned that the main purpose of the Wittgensteinian project is to show the possibility of drawing a complete picture of the world by establishing the language-world connection. In this essay, it is initially alleged that the mind reaches a mystical state of consciousness perceiving and watching the world from the outside of the world in the last phase of Wittgenstein's project. Secondly, it is claimed that this state of consciousness is the metaphysical "I" that sees the world as a whole from the boundaries of the world, and that the state of consciousness experienced from this seeing is a form of seeing in which the eternity occurs in the world as timelessness. Through claiming that this seeing, in an intuitional form, is the phenomenal form of consciousness which is transcendent to the logical/inferential state of consciousness, it is asserted that this seeing has a different nature from the ordinary experiences of the consciousness.

Keywords: metaphysical subject, boundary, language, world, mystical consciousness, eternity.

[†] Bu makale; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalında öğrenciliğim sürecinde, 2016 yılında savunduğum "İrade Meselesi Bağlamında Nurettin Topçu'nun Henri Bergson'a Yönelik Eleştirileri" başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinin bazı kısımlarının gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş versiyonudur.

* **Author Info:** Teacher, Ministry of Education, Atçeken Mah. 60013. Sk. No: 2, 42850, Cihanbeyli-Konya, TURKEY.

E-mail: korpeibrahim@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-0359-2200>

To Cite This Paper: Körpe, İ. (2018). "*Tractatus Logico-Philosophicus*'ta Metafizik Ben ve Dünya'nın "Sub-Specie Aeternitatis" Görünümü" *MetaZihin*, 1(1): 123-139.

Öz: Bu çalışmada *Tractatus Logico-Philosophicus* üzerinde inceleme yapılmıştır. Öncelikle, Wittgensteinci projenin ana amacının, dil-dünya bağlantısının kurularak, dünyanın tam bir betimlemesini yapmanın olanaklı kılınması olduğundan kısaca bahsedilmiştir. Makalede ilk olarak, bu projenin son aşamasında zihnin, dünyanın dışından dünyayı, idrak ve temaşa eden bir tür mistik bilinç durumuna ulaştığı iddia edilmiştir. Makalede ikinci olarak, bu bilinç durumunun, dünyanın sınırından dünyayı bütün olarak gören metafizik ben olduğu ve bu bakıştan tecrübe edilen bilinç durumunun, dünyaya sonsuzluğun zamansızlık şeklinde vuku bulan türünden bir bakış olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu bakışın da bilincin mantıksal/çıkarımsal durumuna aşkın bir pozisyonda olan sezgisel mahiyette fenomenal bir formu olduğu iddia edilerek bunun da bilincin olağan tecrübelerinden farklı bir mahiyette olduğu öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: metafizik ben, sınır, dil, dünya, mistik bilinç, sonsuzluk.

1. Düşüncenin Sınırlandırılması

Bu çalışmanın kapsamını Wittgenstein'in ilk dönem felsefesini şekillendiren ana eseri *Tractatus Logico-Philosophicus*¹ oluşturacaktır. Filozofun yalnızca ilk dönem felsefesi ve bu dönemdeki ana eseri *Tractatus*'a bakılmasının sebebi ise, önermelerde bahsini ettiği gizemciliğin sonraki eserlerinde ortadan kaybolması ya da dönüşüme uğramasıdır (Hadot, 2015: 45).

Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki *Tractatus*, çoğunlukla dil hakkında olmak üzere dünya, mantık, matematik ve aynı zamanda ahlak ile mistisizm hakkında görüşleri içerir (Johnson, 2016: 187). Bu eksende eserin amacı; (1) dilin mantığının doğru anlaşılmasını sağlayarak resim teorisini inşa etmek ve (2) anlamlı önermeler kurmak yoluyla düşüncelerin dile getirimine bir sınır çekmektir. Düşünceye sınır çekme işlemine değinecek olursak, Wittgenstein bu konuda Kant'tan tamamen ayrıldığını söyler. Bilindiği üzere Kant numen ve fenomen ayrımı yapmıştır. Fenomen alan onda, insan düşüncesinin, aklın kaynak ve verileri ışığında ulaşabileceği alanı temsil ederken; numen alan, ulaşılmaz olan boyutu temsil etmekteydi. Kant'ın eleştirel felsefesi böylece düşünceye bir sınır çizme etkinliğine dönüşüyordu (Türkyılmaz, 2013: s?). Felsefe problemlerini dil problemlerine indirgeyen Wittgenstein, Kant'ın bilgi problemleriyle ilgili olarak yapmaya çalıştığı insan zihninin sınırlarını belirleme işini, dilde yapar (Gündoğan, t.y. 5). Wittgenstein, Kant'ın bilebileceğimiz şeyi (fenomenler ya da deneyimin olanaklı nesnelere),

¹ Bu eserden bundan sonra *Tractatus* olarak bahsedilecektir.

bilemeyeceğimiz şeyden (bütün olanaklı deneyimi aşan kendinde şeyler) ayırmasına karşıdır (Glock, 2014: 19). İlk neden olarak, düşüncenin sınırlandırılabilmesi için sınırın öte yanında kalan düşünülemediğini de düşünmemiz gerektiğini söyler. İkinci olarak ise sınırın çizgisinin temel belirlenimleri neler olacaktır? Sınır nereden itibaren, hangi standartlara göre çizilecektir? Düşünülemediğini düşünme ve sınırın çizgisi problemleri Wittgenstein'ı, Kant'ın çizgisini benimsemekten alıkoyar. O hâlde ne yapılacaktır? Çözüm bellidir: Sınırlandırma işlemi düşüncede değil dilde yapılacaktır. Yani felsefe, öte yakasını mantıksal açıdan düşünmemizin imkânsız olduğu düşünce alanını değil, söylemlerimizden müteakip dil alanını sınırlandıracaktır. Böylelikle, "Söylenbilir olanı açıkça ortaya koymakla, söylenemez olanı imleyecektir" (Wittgenstein, 2016: 61/4.115). Burada söylenemez olan, Kant'ın inandığı şekil olan söylenebilerin aksine yalnızca gösterime açıktır. Bu gösterim sürecinin, varlığın *sub-specie aeternitatis*² görünümü olan kendine özgü bir çeşit *mistik bilinç*³ hâli olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.⁴

Wittgenstein, önermelerin, gerçekliğin mantıksal formunu gösterdiğini, fakat söz konusu mantıksal formu temsil edemeyeceğini söyler (Cevizci, 2012: 1064). Şöyle bir örnekle anlatacak olursak, bir ressam çizdiği manzara tablosu hakkında hem resme hem de manzaraya ayrı ayrı bakabilirken, resmin manzarayı temsil etme tarzını temsil edemez (Cevizci, 2012: 1064). Burada mantıksal formun/biçimin aşılabilirliği vardır ki bu temsil edilemez, yalnızca

² Spinoza Felsefesi'nde bilincin, kendisini ve varlığı, *sonsuzluğun ufku altında; sonsuzluğun ışığı altında; sonsuzluğun bakış açısıyla* (Spinoza, 2016: 496), idrak ve temaşa ettiği durumu ifade eden terimdir. Buna göre, bir ve aynı gerçeklik iki bakımdan; (1) ezeli-ebedî bir bakış açısından ve (2) zaman içinde, normal bakış açısından kavranabilir. *Sub-specie aeternitatis* söz konusu olduğunda, bilinç dünyayı bütünsel olarak ezeli-ebedî bir pozisyonda başka bir deyişle sonsuzluğun bakış açısıyla idrak ve temaşa eder. İkinci durum olan zaman içinde normal bakış/ *sub-specie durationis* söz konusu olduğunda ise bilinç dünyayı, ortalama insanın olayların zaman içinde art arda gelişini kavradığı tarzda, gerçekte olduğu tarzda kavrar (Cevizci, 2005:1562).

³ Bu konuda uzman olarak kabul edilen William James, mistik bilinci şu şekilde tanımlıyor: "Mistik bilinç, bir bütün olarak (1) Bütüncül ve (2) İyimser ya da en azından kötümserin tersidir. (3) Natüralist değildir ve (4) İki kez doğmuşlukla diğer dünyevi zihin durumlarını en iyi şekilde bağdaştırır." (James, 2017:435).

⁴ Bu eksende, *Tractatus*'ta bir tür mistik bilinç hâli olduğunu iddia edeceğimiz önermelerin James'in bu tanımındaki kriterlere uygun olduğunu düşünmekteyiz: (1) Bütüncül Olma: Wittgenstein'da bu durum sınırlı bütünlük olarak dünya duygusu şeklinde vuku bulur. (2) İyimserlik: Sanat eserinin ve akabinde estetik hazzın ve bu hazzın beraberinde getirdiği iyimser duyguların ve iyi yaşamın, *sub-specie aeternitatis* şekilde görünen dünya olması şeklinde vuku bulur. (3) Natüralist Olmama: Dil ve dünyanın paralel atomcu çözümlenmeleri neticesinde olgusal olanın sınırlarının dışında kalanın imlenmesi ile vuku bulur. (4) Bağdaştırıcılık: Kendine özgü bir bilinç durumu olduğunu iddia ettiğimiz önermeler *Tractatus*'a kendisini bir şekilde eklemeyi başarır. Bu durumu en iyi ifade eden önerme de merdiven metaforunun kullanıldığı önermedir.

gösterilebilir. İşte neyin gösterilebilir ve duyumsanabilir olduğunu ortaya koymak için de evvela neyin söylenebilir olduğunu belirlemek gerekecektir. Sınır, öyleyse, yalnızca dilin içinde çizilebilecektir (Wittgenstein, 2016: 11). Haddizatında söylenebilir olan, resim teorisi gereği olgusal olanla uyum içinde bulunan iken; söylenemez olan, bunun, yani dil ve dünyanın dışında kalan olacaktır. Böylelikle, "Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarını imler" Wittgenstein, 2016: 133/5.6) önermesi ile Wittgenstein bunu ortaya koyar. Bunun da yöntemini belirleyecek olan şey Resim Teorisi'dir.⁵

2. Dünyanın Doğru Vizyonu

"Benim tümcelerim şu yolla açılmayıp dırlar ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür, onlarla -onlara tırmanarak- onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandığında merdiveni devirip yıkması gerekir.) Bu tümceleri aşması gerekir, o zaman dünyayı doğru görür." (Wittgenstein, 2016: 73/6.54).

Bu önerme, önemli bir kusura -kitabın kendi yıkımının kaynaklarını içermesine- karşı bir reaksiyondur (Utku, 2014: 240). Yani filozofun kendisinin de başından beri farkında olduğu, metnin yapısının Resim Teorisi'ne aykırılığında bahsetmektedir. Resim Teorisi, önermelerin ve bileşenlerinin olgular ve bileşenleri ile mantıksal zemin dahilinde uyuşmasına dayanır. Doğru bir önerme dile getirmenin zorunlu koşulu önermenin kendisinin dış dünyada bir olguya tekabül etmesidir. *Tractatus*'un önermelerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu yüzden filozof önermelerinin saçma, dolayısıyla da aşılması gereken şeyler olduğunu söylemiştir. Aşma işleminin gerçekleşme sürecini ise merdiven metaforu ile anlatmıştır. Burada, merdiven metaforunun neden kullanıldığını anlamak önemlidir. Merdiven burada, önermede de bahsedildiği üzere dünyanın doğru vizyonu ile ilgilidir. Wittgenstein dünyayı doğru görmek için önermelerinin bir merdiven misali aşılması gereken şeyler olduğunu söylemektedir. Yani önermelerin tabiri caizse künhüne vâkıf olmadan onları aşamayacağımızı, eserin doğası gereği bunun mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ancak ve sadece önermeleri tam bir idrak ile kavrarsak onları aşacak bilişsel kapasiteye ulaşacağımızı anlatmak istemektedir. Başka bir deyişle Wittgenstein burada, *Tractatus*'un uygulamalı olarak aşılması gereken öğretilerden oluşan bir vizyon programı olduğunu

⁵ İlk Dönem Wittgenstein Felsefesi'nin temel öğretisi olan resim teorisi, dil ile gerçeklik arasında ortak olan başka bir deyişle dil ile gerçeklik arasında gerçekliğin dildeki imajlara dönüşüm transferini sağlayan mantıksal formun, dilin dünyayla temasında ayna görevi görerek gerçekliği yansıttığını savunur. Bu anlamda dil ve dünya mantıksal atomcu çözümlemeler vasıtasıyla betimlenebilen paralel dizilerdir.

vurgulamaktadır. O, önermeleri aşan, kendi tabiriyle bir merdiveni yıkıp atar gibi onlardan kurtulan okuyucuya dünyayı doğru göreceğini söyler. Burada dünyayı doğru görmekten kastının yukarıda da izah ettiğimiz üzere, *Tractatus*'taki önermeler sayesinde olduğu ancak o önermelere göre olmadığı noktasının Wittgenstein Felsefesi'ni ve onun metafizik hakkındaki düşüncelerini anlamak açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü o, metafizik konusunda, hem reddiye değil, resim teorisi gereği sadece sessizlik önermektedir (İmamoğlu, 2011: 41), hem de önermeden de anladığımız kadarıyla, dünyanın doğru vizyonunun başka bir deyişle yaşamın ve varoluşun anlamının resim teorisinin nüfuz ettiği olgusal alanın ötesinde konuşlandığını belirtmektedir.

3. Görüş Alanının Sınırları ve Öznenin İki Farklı Veçhesi

Wittgenstein özne hakkında, felsefede öznenin dünyada olmadığını onun sınırlarından biri olduğunu söyler: "Özne dünyada değildir; dünyanın sınırlarından biridir" (Wittgenstein, 2016: 135/5.632). Buna gerekçe olarak ise ne yaparsak yapalım özneye ulaşamayacağımızı gösterir. Özne, onun felsefesinde dünyanın bir sınırıdır. Çünkü kendi verdiği örnek gereği, görüş alanını sağlayan gözü gerçekte göremeyiz:

"Dünyanın içinde nerede rastlanabilir ki, doğaötesi bir özneye? Diyorsun ki, burada durum tam göz ile görüş alanı arasındaki gibi. Ama gözü gerçekten göremezsin. Ve görüş alanındaki hiçbir şey de bir gözce görüldüğü sonucunun çıkartılabilmesine izin vermez." (Wittgenstein, 2016: 135/5.633).

Şöyle ki göz, gerçeklik alanını görebilmek ve tanımlamak için olmazsa olmaz bir organdır. Aynı şekilde özne de dünyayı bilmek ve onu düşünebilmek için olmazsa olmaz unsurdur. Ancak gözün kendisini görmek istediğimiz zaman bunu yapamayız çünkü göz görüş alanının sınırıdır. Sınırı her görmek istediğimizde görüş alanı kendisini bize kapatacaktır. Yani göz kendisini bize kapatıp görme edimini sonlandıracaktır. Özneyi dışarıdan bir bakışla bilmek de bu anlamda mümkün değildir çünkü tıpkı gözün görülene ait olmaması, onun sınırı olması gibi özne de dünyaya ait değil, onun sınırıdır. Tıpkı görme edimini gözün kendisine her çevirişimizde sınırlara çarpacağımız ve görme edimini yitireceğimiz gibi, özneyi her bilmek istediğimizde de sınırlara çarpacak ve bilme edimini yitireceğizdir. Dolayısıyla özne dünyaya ait bir şey değildir, tıpkı gözün kendisini görme mevzusunun görme ediminin sınırı olması gibi, özne de dünyanın sınırıdır. Başka bir deyişle özne aşkın bir

pozisyonda olmak anlamında, olgu olan her şey üzerine bir söylem geliştirmeye izin veren bir sınırdır (Greisch, 1999: 33). Yukarıdaki önermede de bu sınır olma durumu göz örneği üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır. Yani gözün kendisinin görme alanının bir unsuru olmayıp, kendisinin görmeyi mümkün kılan sınırı olması gibi özne de olgu olan veya olgu olmayan şeyden söz eden bir dilde anlaşılabilir (Greisch, 1999: 33).

"Öyleyse felsefede, Ben'den psikoloji-dışı bir şekilde söz etmenin bir anlamı vardır gerçekten. Ben, felsefeye, "dünyanın benim dünyam olmasıyla" girer. Felsefî Ben, insan değildir, insanın bedeni, ya da psikolojinin uğraştığı ruhu da değildir; o doğaüstü öznedir -dünyanın sınırı, bir parçası değil." (Wittgenstein, 2016: 137/5.641).

Burada 'felsefî ben' ile kastedilen öznenin dünyaya ait olmadığı meselesidir. Özne dünyanın sınırıdır, bu anlamda metafizik bir şeydir. Dünyaya aşkın olan, onun sınırı olan doğaüstü gerçekliktir. Özne bir sınıra konuşlanmıştır. Konuşlandığı sınır önermenin durduğu, dile getiremediği bir noktadır. Burada sınırın öte yakasına dair kesin bir bilgimiz olamaz çünkü tam olarak öznenin konuşlandığı pozisyon buna izin vermeyecektir. Sınırdaki bulunan özne, sınırın sadece kendisine açık olan tarafını yani önermeyle ifade edildiği zaman olgulara karşılık gelen tarafını bilebilir. Ancak şu da önermeden mantıksal olarak çıkan bir sonuçtur ki bir yerde bir sınır varsa, orada o sınırın iki yakası vardır. Yani Wittgenstein sınırın 'ötesinde' olanı reddetmez. Yalnızca öznenin fizik ve metafizik arasında konuşlanmış bir sınır olduğunu söyler.

Burada açıkça görmekteyiz ki Wittgenstein tek bir öznenin değil iki ayrı öznenin bahsetmektedir. Wittgenstein'in bahsettiği iki 'ben'den biri, vücudun taşıdığı psikolojik anlamdaki ben iken; diğeri, psikolojik olmayan, felsefî/metafizik 'ben'dir (Soykan, 2016: 24). Psikolojik anlamda ben, vücut bütününden başka bir şey olmayan, dünyadaki herhangi bir nesne gibi, bilen bir özne karşısında psikolojik bir nesne olarak yer alan 'empirik ben'dir (Soykan, 2016: 24). Bu anlamda düşünüldüğünde 'empirik ben', dünyada olan bedenimizin psikolojik formu olarak her yönüyle dünyaya ait ve onun içinde olan öznedir. Metafizik ya da felsefî ben ise dünyaya dahil değildir, nesne değildir ve kendisini dile getirmez (Soykan, 2016: 24). O, doğası gereği dünyanın dışına ya da sınırına konuşlanmıştır; bu anlamda metafiziktir ve dile gelmediği hâlde kendisinin dünyaya dair deneyimlediği idrak ve temasını *sub-specie aeternitatis* duyumsatması anlamında kendine özgü bir bilinç durumu olduğu iddia edilebilir.

3.1. Psikolojik/Empirik Ben ve Felsefî/Metafizik Ben

Psikolojik anlamdaki ben 'dünyanın içinde' olması anlamında, nesnelere zaman-mekân içerisinde kendi görüş alanında görür ve dünyanın içinde nereye giderse gitsin hep dünyanın görüş alanı içerisinde ve kendisinin içinde bulunduğu beden algılamalarına açık olan fenomenleri görür (Soykan, 2016: 27). Bu bakışa olağan bakış, bu bakışa sahip olan psikolojik benin içinde bulunduğu bilinç formuna mantıksal/çıkarımsal bilinç diyebiliriz. Çünkü Wittgenstein'in 'psikolojik ben'i, mantıksal/çıkarımsal bilinçte de olduğu üzere, fenomenleri dünyanın içinde olmak anlamında zamansal-mekânsal düzlemde empirik yollarla çözümlenmeye çalışır. Dolayısıyla 'psikolojik ben'in, bilincin *reason* olarak adlandırabileceğimiz, çizgisel zamanda işleyen mantıksal/çıkarımsal formu olduğu söylenebilir. Psikolojik benin bu düzlemde dünyaya bakışına ise, mantıksal/çıkarımsal yollarla gerçekleşen, zaman içinde normal bakış/*sub-specie durationis* diyebiliriz.

Wittgenstein'a göre nesnelere dünyanın tözünü oluşturmasına benzer şekilde, adlar da dilin tözünü oluştururlar. Ad, dünyanın tözü olan nesnelere kararlı bir şekilde bir araya gelerek oluşturduğu tikel varlıklara tek tek işaret ederek onlara dair bir şey söyleyen dilsel bildirimdir. Ad, hakkında bir şey söylediği şeye işaret ederek onu imler. Örneğin, dört ayaklı, sert ve ahşap bir varlığa 'masa' diyerek onun hakkında bir şey söyleriz ve onu işaret edip imleriz. Böylelikle bir ad olarak imlediğimiz masa hakkında bir şey söyler, bu adın işaret edip imlediği varlığa bir anlam yükleriz. Dolayısıyla adın anlamı, işaret edip imlediği varlıkta değil onun dışındadır. Anlam, adın işaret edip imlediği varlığın işaret edilip imlendiği form olan 'masa' sözcüğündedir. Masa sözcüğü bir ad olarak imlediği varlığa onun dışından bakarak onda olmayan bir anlam yüklemiştir ve ona dair bir şey söylemiştir. Masa sözcüğünü kullanan özne/ben tikel bir varlık olarak, dört ayaklı, ahşaptan mantıksal kurulumu/*logical construction* işaret edip onu imlemek suretiyle ona, kendi dışından bakarak bir anlam yükler. Bu süreçte özne/ben, masanın tamamen dışında, belirli bir mesafe aralığında bulunmaktadır. Öyleyse diyebiliriz ki, dildeki bütün ad kullanımları için, mesafe aralığı koşulunu zorunlu olarak gerektiren bu, dışarıdan bir bakışla işaret edip imleme işlemi söz konusudur. Peki, o hâlde, 'dünya' sözcüğünün gösterdiği, söylediği şey, tıpkı 'masa' sözcüğünün gösterdiği, söylediği şeyde olduğu gibi, onun dışında olmayacak mıdır? (Soykan, 2016: 34) Yani, dünya, psikolojik benin olağan bakışla gördüğü şey-

durumları (bir köşede yanmakta olan soba, üzerinde vazo olan dört ayaklı geniş bir sehpa yahut yarı açık duran kapı) gibi bir şey midir? Dünya denilen bu ad, ne demektir ya da onun anlamı nedir ve bu anlam nerededir (Soykan, 2016: 34)? Wittgenstein'a ve onun addan anladığı tanıma göre, bu sözcüğün anlamının da kendisinin dışından kendisine bakılarak işaret edilip imlenmesi ve böylelikle onun anlamına dair bir şey söylenmesi şeklinde olmalıdır. Demek ki dünyanın dışından dünya işaret edilerek 'dünya' denilecek ve ancak o zaman bu sözcüğün bir gösterimi, anlamı olacaktır (Soykan, 2016: 34).

Peki, bunu kim yapacaktır? Yani, dünyaya onun dışından, onu bütün hâlde görebileceği bir zorunlu mesafe aralığından bakıp kim görecektir? Ona göre bu bakışa, dünyayı sonsuzluğun bakış açısından/*sub-specie aeternitatis* gören kişi olan metafizik ben sahiptir. Başka bir deyişle dünyanın sınırına konuşlanmış olan metafizik ben, dünyaya, zamansızlık anlamında sonsuzluğun bakış açısından bakar. Bu bakışa erişim sağlayabilen bilinç, dünyanın tözünü oluşturan nesnelere mantıksal kurulumları olan şey-durumlarını da bu perspektiften görebilir. Söz gelimi bunun bir örneği şu şekilde ifade edilir:

"Sobayı seyre dalsam ve bana şöyle dense: Ama şimdi senin tüm bildiğin sobadır, sonucum gerçekten önemsiz görünür. Çünkü bu, meseleyi sanki ben sobayı dünyadaki pek çok şey arasında bir tek şey olarak incelemişim gibi gösterir. Ama sobayı seyre daldıysam o benim dünyamdı ve başka her şey onun aksine renksizdi." (Wittgenstein, 2017: 134).

Bilincin, dünyanın küçük bir noktasını oluşturan sobayı görmesi kendini, bütün varlığını seyre ve temaşaya bırakma, başka her şeye karşı ilgisiz olma, böylece ne geçmişi anımsama ne de gelecek beklentisi içinde olma anlamında bir görmedir (Soykan, 2016: 25). Burada metafizik benin sahip olduğu sonsuzluğun bakış açısından görmenin sadece dünyanın dışından dünyayı idrak ve temaşa etmekte değil dünyanın içindeki şey-durumlarını idrak etmekte de işlevsel olduğu vurgulanmaktadır. Bilinç, bu bakıştan dünyanın içindeki şey-durumlarını da soba örneğinde olduğu üzere zamansızlık düzleminde idrak ve temaşa edebilir. Buradaki zamansızlık bahsi sonsuzluk türünden bakışın temel karakteristiği olarak karşımıza çıkar. Şöyle ki böylesi bir bakıştan görülen nesne, mekân ve zaman içinde değil; tersine mekân ve zaman ile birlikte görülür (Soykan, 2016: 25). Yani burada nesne, özneye, mekân ve zamanın bağlayıcılığından, çizgisel zamanın geçmiş-an-gelecek diziliminden bağımsız bir perspektiften görünür. Ona göre, "Nesnelere olağan bakış tarzı nesnelere sanki ortalarından görür, *sub-specie aeternitatis* görüş ise dışarıdan."

(Wittgenstein, 2017: 113). Bakışın bu formunun temel karakteristiği, varlığın *zamansızlık* düzleminden idrak ve temaşa edilmesidir. Wittgenstein'in sonsuzluktan kastettiği şeyin zamansızlık olduğunu düşündüğümüzde, bakışın bu türünün sonsuzluk türünden bakış olarak ifade edilmesi şaşırtıcı değildir: "Sonsuzluktan anlaşılan sonlu zamansal süre değil, zamansallığın olmayışıysa, o zaman şimdi de yaşıyorsa insanın sonsuz biçimde yaşadığı söylenebilir." (Wittgenstein, 2017: 104).⁶ Wittgenstein bir bakıma şimdinin *zamansız* oluşunu belirterek, şimdide edinilen idrak ve temaşanın bilinci sonsuz bir forma taşıdığından bahsetmektedir. Bilincin bu formunda iken dünya, zaman ve mekânın içinde değil, zaman ve mekânla birlikte görünür. Bu durumda nesneyi mekân ve zaman ile görmek, onu mekândan ve zamandan soyutlayıp, *zamansız* bir düzlemde, mantıksal mekânda görmektir (Soykan, 2016: 25). Wittgenstein'in ifadesiyle, "Bu görüşte nesne, uzam ve zaman içinde görünmek yerine uzam ve zaman ile birlikte görünür." (Wittgenstein, 2017: 114). Dolayısıyla soba örneğinde sobaya tam bir odaklanma ile yoğunlaşan metafizik benin gördüğü şey sadece soba değil aynı zamanda dünyadır. Çünkü o, odaklanma esnasında sobaya dünyanın içinden değil dışından *zamansız* ve *mekânsız* bir düzlemde sonsuzluk türünden bir bakışla bakar. Dolayısıyla onun gördüğü tikel bir nesne olarak soba değil, şeyin sobadan hareketle bilgisini edindiği dünyadır.

Bu hususta benzer bir örnek filozofun sanat eserine dair önermesinde de görülebilir: "Sanat eseri sub-specie aeternitatis görülen nesnedir; ve iyi yaşam sub-specie aeternitatis görülen dünyadır." (Wittgenstein, 2017: 113). Burada, (1) dünya içinde bulunan nesnelerin estetik görünümünün sonsuzluk türünden bir bakışla görünmesinden, (2) bu görünümün aynı zamanda dünyanın bütününe sanat eserine malzeme olan nesne üzerinden görünmesinden ve (3) varlıkların, sanat eserinin ve dünyanın sonsuzluk türünden bu görünümünün iyi yaşam oluşundan bahsedilmektedir.

4. Yaşam Sorunlarının Çözümü

"Öyle bir duygumuz vardır ki, bütün olanaklı bilimsel sorular yanıtlandığında bile, yaşam sorunlarımıza daha hiç dokunulmamıştır. Tabii o zamanda hiçbir soru kalmamıştır; yanıt da tam budur." (Wittgenstein, 2016: 171/6.52).

⁶ "...Sonsuzluktan, sonu gelmeyen bir zaman-süresi değil de zamansızlık anlaşılırsa, şimdiki yaşayan sonsuzdu yaşar. Görüş alanımız nasıl sınırsızsa, yaşamımız da tıpkı öyle sonsuzdur." (Wittgenstein, 2016/6. 4311).

Bütün olanaklı bilimsel soruların yanıtlanması; dünyaya dair bütün gizemin çözülmesi ve bilişsel anlamda tatmin olmamız demektir. Wittgenstein önermede, bu gerçekleştiğinde bile yaşam sorunlarımıza hiç dokunulmadığını söyler. Nedir yaşam sorunları? Önermeden anladığımız kadarıyla yaşam sorunları bilimsel muammaların yani olgusal sınırın ötesinde konuşlanmıştır. Yani bunlar yaşamla ilgili sorular olduğu kadar doğaları gereği metafizik sorulardır. Metafizik sorulardır çünkü bütün olanaklı bilimsel soruların yanıtları onlara ulaşmaya yetmez.

Önerme, bütün bir mantıksal atomcu geleneğin çoğunlukla katı bir metafizik reddiyecisi olarak öne çıkardığı Wittgenstein'in öyle bir filozof olmadığını ortaya koyduğu kadar, onun kendi içinde ne kadar tutarlı biri olduğunu da göstermektedir. Son cümlede bunu net bir şekilde görebiliriz. Resim teorisi gereği sınırın öte yakasına dair doğru bir önerme dile getiremez, orası hakkında konuşamayız. Çünkü önermelerimizin o alana dair bir bilgisi olmayacaktır. Önermenin son cümlesine baktığımız vakit hiçbir sorunun kalmadığı, yanıtın tam da bu olduğu söylenmektedir. Sorunun kalmaması resim teorisinin doğal bir sonucu iken, yanıtın tam da soru kalmaması durumu olması yaşamın bizzat içinde oluşumuzdandır. Bu noktada herhangi bir soru sorulamaz ve cevaplanamaz. Çünkü sorular ve cevapları oluşturan önermenin kendisinin burada herhangi bir rolü yoktur. Resim teorisi gereği burada önerme dile getiremez, dile getirdiğimiz önermenin mantıksal tasarımını yapamayız. Yani tam da bir yaşamın içinde olduğumuz için onun dışındaki sorulara ve cevaplarına ulaşamayız. Bunları yapabilmemiz için zamanın ve mekânın içerisinde olmamız gerekir. Zamanın ve mekânın içerisinde olduğumuz zaman da, zaten zaman ve mekâna aşkın bir doğada olan metafizik soruların dışındayızdır. Yani bütün olanaklı bilimsel soruların yanıtına ulaşmak kanalıyla olgulara dair tam bir tatmin olma ve bütünlük duygusunu kazanan özne, hâlen yaşam sorunlarına dokunulmadığını hisseder. Ancak aynı zamanda herhangi bir soru olmadığını ve haddizatında yaşam sorunlarının önermenin kendisinin dışında konuşlandığını da bilir. Böylelikle olgusal alanda hiç dokunulmadığını hissettiği yaşam sorunlarına dair şu bakış açısına ulaşır:

"Yaşam sorununun çözümü, bu sorunun yok olmasında görülür. (Bu yüzden değil midir ki, uzun şüphelenmelerden sonra yaşamın anlamının açıklık kazandığı insanlar, sonradan bu anlamın nede bulunduğunu söyleyememişlerdir.)" (Wittgenstein, 2016: 171/6.521).

Yaşama dair sorunların irdelenmesi ve cevaplanması ile bütünlüğe ulaşan varoluş duygusu, düşünen akli çepeçevre kuşatır. Ve aynı düşünen akıl, yaşamın anlamına ilişkin sorunlara bilim tarafından yaratılan dünyada yanıt arayışlarının başarısızlığa mahkûm bir beklenti olduğunu kabul eder (Utku, 2014: 229). Çünkü zaman ve mekân içinde bir metodoloji, zaman ve mekâna aşkın sorulara bir cevap sunamaz. Bunu fark eden zihin, metafizik benin bakışına odaklanma olanağına da aynı zamanda kavuşur. Yani varoluşsal anlamı hiçbir zaman olgusal alanda bulamayan akıl, kişiyi sınırın öte yakasına; hiçbir soru, cevap ve önermenin kendisinin olmadığı, yaşamın içinde onun ortadan kalktığı bir alana sürükler. Wittgenstein önermede tam da bu mevzuya temas etmektedir. Önermenin ardından verdiği örnek de bunu destekler mahiyettedir. Yaşam sorununun çözümü diyor filozof, onun yok olmasında görülür. Ve ardından parantez açıp açıklama yapıyor. Açıklamayı yapıyor çünkü önermeyi ölüme indirgemek de pekâlâ mümkün görünmektedir. Kuvvetle muhtemel bunun önüne geçmek adına açıklamada, yaşamın anlamına temas eden insanlardan bahsedip, bu anlamın yaşamın içinde olmadığına değiniyor. Burada tam bir tatmin olma duygusu, tam bir idrak ve kavrayış/*insight* hâli vardır ve bu hâl, yaşamın içinde yani zamansal ve mekânsal olan olgusal dünyada gerçekleşen bir şey değildir. Olgusal bir hâl değildir; önermelerin bir şey ifade etmediği sınırın öte yakasına ait bir hâldir. Buradaki hâl, sınır olan felsefi/metafizik benin kendisini, yani sınırı aşmak suretiyle bütün bir varoluş duygusu ile sınırın öte yakasına bakması ve bu alanı sonsuzluk türünden/*sub-specie aeternitatis* bir bakışla idrak ve temaşa etmesidir. Buradaki hâl filozofun kendi tabiriyle, zihnin olgusal yaşamının ortadan kalkmasıyla belirir ve resim teorisinin doğası gereği hiçbir şekilde ifade edilemez. Bu durum mistisizmdeki, tecrübenin ifade edilemezliği ile eşdeğer değil de nedir? Felsefi/metafizik benin edindiği tecrübe, doğası gereği yaşamsal olanın sınırlarını aştığı için ifade edilemez. İfade etmeye çalıştığımız an onu yaşamın bir olayı hâline indirger dolayısıyla dönüştürmüş oluruz.

5. Dünyanın Sınırlı Bütünlük Hâlinde Görünümü

Wittgenstein'da yukarıda bahsini ettiğimiz idrak ve temaşa, sınırlı bir bütünlük içinde kendini açık eden varoluş duygusudur. Sınırlı bir bütünlük içinde kendini açık eder çünkü önermenin resim teorisi gereği o alana nüfuz edemeyiz. Dünyayı sınırlı bir bütünlük hâlinde görmek, önceki sayfalarda bahsettiğimiz üzere, onun sınırlılığının ötesine uzanmak, yani olgusal alanın

dışındaki soruları ortaya koymaktır (Utku, 2014: 229). Ancak buraya önermeyle nüfuz edemeyiz. Bu, olgular dünyasına bağımlı mantıksal ve matematiksel bir varlık olan insan ve olgular dünyasının içinde olan empirik ben için mümkün değildir. Peki, bu noktada ne yapılacaktır? Bu duygunun anlamlandırılması ve mahiyetinin ortaya konulması için ne yapılacaktır? Bu noktada *Tractatus*'taki en çarpıcı önermelerden bir tanesi karşımıza çıkar:

"Dünyanın sub specie aeternie görünümü, onun sınırlanmış bütün olarak görünümüdür. Dünyanın sınırlanmış bütün olarak duyulması, gizemli⁷ (mistik) duygudur." (Wittgenstein, 2016: 171/6.45).

Wittgenstein önermenin, resim teorisi gereği ifade edemediği alanı böylelikle gösterir. Metafizik benin, dünyaya sonsuzluk türünden/*sub specie aeternitatis* bakışı, salt matematiksel-mantıksal olmayan, zaman bağıntılarını aşan yüksek bilgi biçimine, yani şeylerin tanrısal bir perspektiften görülmesi ve bilinmesine işaret eder (Utku, 2014: 226). Spinoza'nın kullanımından hareketle: "Zihin, olayları sub specie aeternitatis (ezelî-ebedî bir bakışla) anladığı ölçüde ezelî-ebedîdir" (Monk, 2005: 217). İfade, sonsuz bir perspektiften dünyanın sınırlı bir bütünlük olarak görünümünü anlatır. Sonsuz bir perspektif edinimi, mantıksal-matematiksel, eş deyişle zamansal-mekânsal olanın ötesinde gerçekleşir. Yani metafizik bir sınır olan metafizik benin, dünyanın sınırlı bütünlük hâlinde hâsıl olan idrak ve temaşası ile tanrısal bir görüye ulaşması sayesinde vuku bulur. Metafizik ben, olgusal olanı dile getiren empirik beni aşmak suretiyle dünyayı bir bütün hâlinde sonsuzluk türünden idrak ve temaşa eder: "Dünyanın nasıl olduğu değildir gizemli (mistik) olan, olduğudur." (Wittgenstein, 2016: 171/6.44). Nasıllık, nitelik belirtmektir. Bilgi düzeyidir. Ama olması bakımından olması metafiziktir. Olmak metafiziksel ve ontolojik bir ifadedir ancak nasıllık daha çok epistemolojik bir bağlama sahiptir. Görünen o ki bu cümlede Wittgenstein, metafiziksel ve ontolojik statü anlamında dünyanın varlığını, olmaklığını net analiz edemiyor oluşumuza değinmektedir. Yani, dünyanın nasıl olduğunu biliyoruz fakat dünyanın olmaklığını bilmiyoruz ve bu olmaklık bize gizemli kalmaktadır. Başka bir deyişle, buradaki olmak dünyanın olmaklığı, dünyanın ontolojisi, metafiziğidir. Bu noktada metafizik ben, zamansızlık olarak sonsuzluğu deneyimlemek anlamında Tanrısal perspektiften dünyaya, onun olmaklığına, ontolojik ya da metafiziksel görünümüne bakar. Ancak bu bakış empirik ben tarafından resim

⁷ Oruç Aruoba eserindeki 'das Mystische' kavramını 'gizemli' olarak çevirmiştir.

teorisi ile ifade edilemez. Çünkü burada önermenin bir fonksiyonu yoktur. Önerme, olgusal alanın olayı olduğu için bu alanda herhangi bir şey söyleyemez. Empirik ben, mantıksal akıl yürütme ile mistik olanı çözümleyemez, düşünemez. Bunlardan herhangi birini yapmaya başladığı anda onu mantık ve matematiğin, zaman ve mekânın, haddizatında dünyanın bir olayı hâline getirecektir. Dolayısıyla bu geçişte sonsuzluğun bakış açısından edinilen idrak ve temaşanın, dilin doğası gereği tam bir ifadesi mümkün değildir. Bu noktada dil ve düşüncenin görevi, ifade edilemez alana geçişte söylenebilir olanı söyleyip özneyi olgusal alana dair bir bütünlüğe ulaştırmak ve bu şekilde söylenemeyeni ona, sonsuzluğun bakış açısından/*sub specie aeternitatis* gösterip duyumsatmaktır. Buradaki gösterme ve duyumsatma, yani duygusunu yaşatma ifadeleri önemlidir. Şöyle ki dil, hem mistik alanda mantıklı olarak kullanılamaz; mistik olan duyguyla ilişkilidir ve o kavranıp ifade edilemez (Utku, 2014: 225), hem de mistik olan doğası gereği, dilin üzerine kurulu olduğu çizgisel zamansallıktan bağımsız bir düzlemde gerçekleşen duygu olduğu için mantıksal/çıkarımsal yollarla çözümlenip ifade edilemez.

Wittgenstein mantıksal-felsefî araştırmasında ulaştığı bu son noktada, atomik önermelerin betimleyemeyeceği metafiziğin duygusunu deneyimler. Onu, sınırlı bir bütünlük olarak dünya duygusu olarak deneyimleyen filozof; önermeden, mantık ve matematikten bağımsız bir şekilde hâsıl olan bu duygunun gerçekliğini ve kendini gösterdiğini kabul eder: "Dile getirilemeyen vardır gene de, kendini gösterir, gizemli (mistik) olandır o." (Wittgenstein, 2016/6.522). Bu ifade ile net bir şekilde anlarız ki Wittgenstein, *Tractatus*'ta metafizik benin kendine has bir idrak ve temaşasından bahsetmekte ve bunun da mistik bir idrak ve temaşa olduğunu ifade etmektedir. Onun metafizik bene atfettiği sonsuzluk türünden gerçekleşen bu idrak ve temaşası, eserin bu türden önermelerini yazdığı birinci dönemine özgüdür. Wittgenstein eseri tamamladığı sıralarda Birinci Dünya Savaşı'nda cephede idi. Bu süreçte yaşadığı zorluk ve sıkıntıların etkisi ile inanç ve mistisizmle ilgili konulara yöneldiğini yazışmalarından ve günlüğünden hareketle bilmekteyiz. Bu yönelişin, kuvvetle muhtemel kendine özgü bu bilinç durumunu edinmesinde etkisi büyüktür.

6. Metafizik Özne'nin Fenomenolojisi

Betimlenebilen ve açıklanabilen nitelikler, herkes tarafından ve nesnel olarak gözlemlenebilir (Revonsuo, 2016: 88). Söz gelimi ayağı kırılan bir masa yahut

hava durumunun değişmesi gibi olaylar betimlenebilir ve açıklanabilir mahiyettedir. Bu özelliklerinden ötürü bu tür nitelikler gözlemlenebilir. Dolayısıyla denilebilir ki üçüncü şahıs bakış açısından nesnel olarak gözlemlenebilen niteliklerin betimlenmesinde ve açıklanmasında herhangi bir problem yoktur. Peki, birinci şahıs bakış açısından edinilen ve nesnel olarak gözlemlenmesi mümkün olmayan ve *qualia*⁸ olarak adlandırılan *tecrübi nitelikler*, betimlenebilir ve açıklanabilir dolayısıyla da gözlemlenebilir mahiyette midir? Bütün bir gerçeklik alanını olgulara indirgeyen fizikalizm, *qualiaların* da gözlemlenebilir nitelikler kategorisinde olduğundan bahsetmektedir. Sahiden de kendimizi coşkulu bir mutlulukla dolu ya da susuzluktan kırılmış hissettiğimizde olan şey gerçekte nedir? Fizikalizm böyle durumlarda çeşitli hormonlar yükseldiğinden mutluluğu, hücrelerimiz oksijensiz kaldığı için de susuzluğu tecrübe ettiğimizi söyler. Fakat bu gerekçelerin, fizikalizmin dünyanın yapısının çözümlenmesinde birinci derecede baz aldığı gözlemlenebilirlikle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü birincisi, öznenin mutluluk ya da susuzluk tecrübesini deneyimlerken yaşadığı bilinç durumunun mahiyeti ile bu gerekçeler arasında doğrudan ilişki kurmamızı sağlayacak herhangi bir gözlemlenebilir veri yoktur. İkincisi ise, birinci şahıstan edinilen fenomenal bilince ait bir tecrübî niteliğin, üçüncü şahıs tarafından, o tecrübeye temel oluşturan çeşitli olgusal gerekçeler kurarak çözümlenmesi 'o tecrübeyi, o anda deneyimliyor olmaklığın' bir betimlemesini ya da açıklamasını sunmaz. Verilen örnek üzerinden gidecek olursak fizikalizm, coşkulu bir mutluluk ya da susuzluktan kırılmış hissetmek *qualialarının*, onları ortaya çıkardığını düşündüğü olası fiziksel, kimyasal yahut biyolojik terimlerle açıklamasını sunabilir. Fakat bu tür bir betimleme bilincin niteliksel, öznel özelliklerine dair bir izahı hiç bir şekilde içermez veya bizi böyle bir izaha yöneltmez (Revonsuo, 2016: 88). İşbu tecrübelerin mahiyeti üçüncü şahıs bakış açısından değil, ancak ve ancak tecrübeyi deneyimleyen birinci şahıs tarafından doğrudan idrak edilebilir. O hâlde, birinci şahıs bakış açısından tecrübe edilen zihinsel yaşantılar olan *qualiaların*, üçüncü şahıs bakış açısından tam bir betimlemesini yapmanın olanaksız olduğu iddia edilebilir.

Bu ekseninde, Wittgenstein'in *Tractatus*'un sonunda bahsettiği, dünyanın sınırından onu bir bütün olarak sonsuzluk türünden idrak ve temaşa eden

⁸ Literatürde fenomenal bilinci anlatmak için "tecrübi karakter" (experiential character), "öznel his" (subjective feel), "ham duyuşsal his" (raw sensory feel) gibi deği-şik terimler kullanılmaktadır. (Arıcı, 2014: 4)

bilinç hâlini temsil eden metafizik öznenin dünyaya dair tecrübesinin, üçüncü şahıs bakış açısından tam olarak betimlenmesi olanaksız bir bilinç durumu olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla filozofun bu nevi şahsına münhasır bilinç durumunun, üçüncü şahıs bakış açısından betimlenmesi olanaksız bir *qualia* olduğu söylenebilir. Bu durumda yapılması gereken şey, Wittgenstein'da var olduğunu iddia ettiğimiz mevzubahis bilinç durumunun, olgusal açıdan çözümlenmesi olanaksız, saçma ya da anlamsız öznel yaşantılar olduğu seçeneğini değil, bilincin kendine özgü bir tür fenomenal bilinç durumunu temsil eden *qualia* olduğu seçeneğini dikkate almaktır. Bu iddialar ışığında yapılacak *Tractatus* ve İlk Dönem Wittgenstein Felsefesi çözümlenmeleri, Wittgenstein Felsefesi'ni anlama yolunda, kanaatimizce yeni bir perspektif edinimi kazandıracaktır.

7. Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, *Tractatus*'taki yaşamın anlamına ve varoluşa dair durum, resim teorisi gereği ifade edilemez; ancak yaşanır ve duygusu tecrübe edilir. Bu eksende *Tractatus*'un şu önerme ile kapanması eserin güzergâhının doğal bir sonucu olmaktadır: "Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı." (Wittgenstein, 2016: 173/7). Bu, basit bir totoloji değil, tam tersine oldukça derin bir mistisizmdir; felsefenin ve aklın sınırlarının ötesinde kalan deneyimler çokluğunu bize sessizce işaret eder (Solomon ve Higgins, 2013: 329). Bu deneyimler çokluğu ya da aklın sınırlarının ötesinde kalan diğer unsurlar da kesinlikle etik, estetik ve dinî tecrübe alanına aittir ve belki de herhangi bir şeyin var olması karşısında duyulan hayret tecrübesi şeklinde anlaşılan metafizik tecrübe alanına aittir (Greisch, 1999: 35). Böylelikle *Tractatus*'un ana amaçlarından bir tanesi de yerine gelmiş olur: "Söylenebilir olanı açıkça ortaya koymakla, söylenemez olanı imleyecektir." (Wittgenstein, 2016: 61/4.115). Durum böyle olmasına karşın özellikle sessizliği salık veren bu son önerme düşünce geleneğinde çoğunlukla yanlış anlaşılacak metafiziksel bir reddiye olarak yorumlanmış ve ancak olgusal alanın gerçek olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Eserde yaşam ve felsefenin en önemli yanlarına temas eden önermeler "anlamsızlıklar" olarak nitelendirilerek göz ardı edilmiş ve *Tractatus*'un merkezî tezi olan resim teorisi mantıksal ekole temel dayanak yapılmıştır (Solomon ve Higgins, 2013: 329). Kolayca görülebileceği ve bahsettiğimiz üzere burada oldukça ideolojik bir tutum söz konusudur.

Wittgenstein kuşkusuz, böyle bir anlayışı asla kabul etmezdi (Solomon ve Higgins, 2013: 329).

Her ne kadar önermeler eserin yapısı gereği çok özlü olsa da analizler neticesinde ulaştığımız ana sonuç şudur: Mantıksal atomculuğu bütün ayrıntılarıyla sistemleştiren *Tractatus*, bilincin mistik bir formundan dünyaya, sonsuzluğun bakış açısından/*sub-specie aeternitatis* bakan metafizik benin tecrübesi ile sonlanmış ve bu tecrübe, dünyanın doğru vizyonunun; varoluş, sınırlı bütünlük olarak dünya ve ifade edilemeyenin duygusu gibi hâllerde hâsıl oluşudur (Hadot, 2015: 41).

8. Kaynakça

- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- De Spinoza, B. (2016). *Ethica*. çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Demir, Ö. (2015). *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Greisch, J. (1999). *Wittgenstein'da Din Felsefesi*. çev. Zeki Özcan, Bursa: Asa Yayınevi.
- Gündoğan, A. O. (t. y.). "Dil ve Anlam İlişkisi", URL: <http://www.aliosmangundogan.com> Erişim Tarihi: 4.3.2018.
- Hadot, P. (2015). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*. çev. Murat Erşen, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- İmamoğlu, T. (2011). "Mantıkçı Pozitivizm, Wittgenstein ve Din." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35.
- James, W. (2017). *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Johnson, D. (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. çev. Burcu Yalçınkaya, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Monk, R. (2005). *Ludwig Wittgenstein-Dahinin Görevi*. çev. Berna Kılınçer ve Tülin Er, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Revonsuo, A. (2016). *Bilinç Öznelliğın Bilimi*. Selim Değirmenci: çev. İstanbul: Küre Yayınları.
- Solomon, R. C. ve Higgins, K. M. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi*. çev. Mustafa Topal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2016). *Felsefe ve Dil-Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Stace, W. (2004). *Mistisizm ve Felsefe*. çev. Abdüllatif Tüzer, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türkyılmaz, Ç. (2013). "Sınır Sessizlik ve Felsefe." URL: <https://viraverita.org>, 4.3.2018, 21:37.
- Utku, A. (2014). *Wittgenstein, Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Defterler*. çev. Ali Utku, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus*. çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları.

==== This Page Intentionally Left Blank ====